

PAPER DETAILS

TITLE: Emperyalizm, Propaganda ve Basın İlişkisi: II. Abdülhamid Döneminden Örnekler

AUTHORS: Mehmet GÜNES

PAGES: 173-187

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/590891>

Emperyalizm, Propaganda ve Basın İlişkisi: II. Abdülhamid Döneminden Örnekler

Relation of Imperialism, Propaganda and Publication: Examples from Abdulhamid II. Period

Mehmet Güneş*

Öz

19. yüzyılın modern Batı dünyası, kolonyalizm siyasetini farklı bir düzleme taşımış; ekonomik, siyasi ve kültürel etkisini diğer ülkelere yaymış; basın ve yayın organları aracılığıyla kendi gerçeklerini diğer toplumlara mutlak doğrular olarak göstermiş ve kolonilerdeki halkları kendi siyasi ve sosyal argümanlarına uyarlamıştır. Bu emperyalist ve kapitalist yapılanma, aynı siyaseti Osmanlı Devleti üzerinde de yürütmüş; Osmanlı toplumu içerisinde taraftar bulma aşamasında yayın organlarını propaganda araçları olarak kullanmıştır. II. Abdülhamid döneminde bu proje devam etmiştir. Sultan, idari uygulamalarının yanı sıra şahsıyla ilgili ithamlara maruz kalmıştır. Buna mukabil o, kendi propaganda araçlarını devreye koymuş, ideal sultan portresini hayata geçirmek için basın, yayın ve istihbaratı harekete geçirmiştir. Yabancı ülkelerdeki sefirleri istihbarat şefi gibi kullanmış ve yabancı yayınları kontrol etmeye çalışmıştır. Bu makalede emperyalist ve kapitalist dünya sistemi içerisinde yaşamaya çalışan bir devlet ile muhalif hareketlere karşı mücadele eden sultan hakkında örnekler verilmektedir. Abdülhamid'in sağlık durumunu haber yaparak devletin istikrarını bozma politikası ve bu politikaya karşı sultanın mücadele yöntemi üzerinde örnekler ve yorumlar sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Batı, Osmanlı, Abdülhamid, Emperyalizm, Basın

Abstract

Modern Western world of the nineteenth century brought colonialism politics to a different platform; expanded its economic, political and cultural influence to other countries; showed their truths as absolute truths to other societies by publication and media, and adapted peoples of colonies to their own political and social arguments. This imperialist and capitalist structuring practised same politics on the Ottoman State; it used press and media organs as propaganda means in phase of finding supporters in the Ottoman society. This project continued during period of Abdulhamid II. Sultan was exposed to accusations about his person, in addition to his administrative practices. Against that he put his own propaganda devices against claims for himself, and activated press, publication and intelligence to put into effect the ideal sultan portrait. He used the ambassadors in foreign countries as intelligence chief and tried to control foreign publications. In this article, there are given examples about a state which tried to survive in imperialist and capitalist world system and the sultan had struggled against multiple opposition movements. Also examples and commentaries are presented on policy of breaking stability of state by making Abdulhamid's health situation news, and struggle methods of sultan against this policy.

Keywords: West, Ottoman, Abdulhamid, Imperialism, Publication.

* (Doç. Dr.); Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mhmguenes@gmail.com, ORCID: orcid.org/0000-0003-1245-9233

Extended Summary

In the modern world, international balances changed in the 19th century and imperialism had an impact on the political, economic and social structure. Western states tried to make their powers accepted in the world, to benefit from resources and labor in other geographies, and they used colonialism for this purpose. In classical terms, colonialism refers to possess a land and to dominate apparently. However, modern colonialism wants much more control, it desings the economy in colony and establishes complex relationship between both sides. Western thought spread, also economic, political, cultural and social change took place in the world. In the 1870s, there was a struggle for Africa. So, the Berlin Conference (1884-1885) was organized to solve the struggle. The European powers accepted the principle of not taking land without informing each other. By using capitalist economy, they established ground for imperialism. They turned colonies into open markets. Together with nationalist movements, they imposed the racial identity. The media ingrafted cultural imperialism into the society. At this stage, concept of orientalism emerged. Orientalism became a means of the West to dominate the East. The Western world reflected its own truths about the East in its works. Historians emphasized superiority of the West. Imperialist states claimed to be acting on behalf of the whole nation in the nation states, and nations were not disturbed by it. The press, supporting imperialist policies, provided the propaganda necessary for impelling the people to support the imperialists.

In the late 19th century, international relations of the Ottoman Empire were intense. The press organs were active and widespread. Abdulhamid, the sultan of this period, saw his life and throne in danger as his character and tried to protect himself. He did not trust anyone. In fact, before him Selim III. was murdered for his reforms, II. Mahmud survived being killed, Mustafa IV. was killed, Abdülmecid wanted to be killed in Kuleli Case, Abdulaziz was dethroned and murdered in the idea of Abdulhamid. V. Murad was deposed. Abdulhamid was accused to be responsible for the Russian war in parliament. Seeing the existence of Murad as a danger and threat for himself, the sultan tried to preserve his position. He tried to win writers to praise him. He did not trust the Babiâli, so he gathered government of the state in the Yıldız Palace through the statesmen he trusted, as Gazi Osman Pasha and Cevdet Pasha. This high-altitude place was safer than coastal palaces against attacks from the sea. In order to be aware of what happened in the state, he established intelligence agency. In Abdulhamid's foreign policy, the principle of equilibrium and neutrality against the alliances of major powers in the Europe was important. Since foreign states caused incidents in the country, the sultan inclined to apply a conservator regime. The sultan, who was in a political struggle with the European states, was also doing his best not to startle Russians. He tried to prevent America from being with these forces. He tried to keep disagreements between the Balkan states alive, and made concessions to keep them away from Greece. He favored Asia's distant countries and Japan.

He followed generally a peaceful policy in foreign affairs. The sultan, believing that time was necessary for recovery of the state, escaped from wars at the cost of some concessions. He censured separatist broadcasting activities in Europe against the Ottomans. He established a center of information in the palace to know about political developments in the world. He gathered the writings wrote about the Ottoman by foreign representations in the world. It benefited from the conflicting interests of European states on the country. In order to ensure unity among Muslims, he

organized religious propaganda. He declared Western imperialism as an enemy of Islam and argued that it was necessary to fight against it. The Western writers were interested in Abdülhamid's personal aspects, and generally called him the red sultan. So, in these years the sultan tried to keep both himself and his country's image fine with medals and financial supports. On the one hand, he emphasized the caliphate in the regions where the Muslims lived, on the other hand he struggled with the activities against the state, sultan and Islam. Abdülhamid followed the internal press, as well as the external press. He tried to prevent publications against him, although he could not intervene directly. The Ottoman subjects who opposed Abdülhamid and the European newspapers published problems abroad. Young Türk newspapers made propagandas against him. The government closely followed the news, because of its impact on the Ottoman image. In order to avoid negative publications, the state center intervened in publications directly or made warnings by the Ottoman embassies. The Ottoman rulers prepared writings against dissident newspapers, or sued against newspapers. Ambassadors gave information about publications by telegraphs they sent to the center and explained the publications that should not be in the country. Embassy employees examined foreign newspapers and reported the writings about Ottoman, Orient or Islam to the Foreign Affairs. Ambassadors worked to control the press abroad. For example, upon the news of the deterioration of Sultan Abdülhamid's health, Berlin embassy contacted the related institutions and publications in Germany and Europe, and explained that such kind of news was groundless and tried to refute the news.

Giriş

Devlet, belirli sınırlar içerisinde egemen bir hükümet tesis eden ve kurumları aracılığıyla otoritesini sürdüren siyasi birliktir. Egemen devlet, toplum üzerinde iktidarını yürütür, koyduğu kanunlara itaati temin eder ve bunları ihlal edenleri cezalandırabilir. Yetkileri, sınırları içindeki herkesi kapsar (Heywood, 2013, s. 126, 127). Devletin temeli olan egemenlik, devletin kendi üstünde mutlak otorite olmaması ve kendi kaderini tayin etmesidir. Başka devletlerin işlerine karışmamak, dış egemenlik haklarına dair uluslararası bir hukuk ilkesidir. Egemenliğin eşitliği esastır. Ne var ki devletler, bu siyaset kuramında belirtilen şartlara tam sahip olamamışlardır. Zira egemenlik gücü, toplumsal ve uluslararası güç odaklarının tarihi gelişimiyle yakından ilişkilidir, iç ve dış siyasi ve ekonomik yapılar tarafından tayin edilir (Yalvaç, 2014, s. 21).

Devletin içerisinde örgütlenen hükümet hem yasaları uygular hem iç dış politikayı yürütür hem de resmi ilişkileri sürdürür. Bu süreçte etkili olan birimler, devletin üniter, federal ve konfedere olma biçimine göre değişir. Siyasi yetkilerin kullanımı açısından da demokratik ve otoriter olabilir. Demokratik sistemler halkın ve çıkar gruplarının siyasi sürece katılımı yönüyle, otoriter yapılar ise komünist, sosyalist, militarist ve monarşi (monarşiler mutlak ya da meşruti) olmaları yönüyle kendi içlerinde değişiklik arz ederler. Devlet mekanizmasında yer alan iç etkenler hükümet, iç politika, siyasi partiler, baskı grupları, coğrafi konum ve kamuoyudur. Yasama, yürütme ve yargı dışında dördüncü kuvvet olarak tanımlanan basın da karar verme sürecini etkileyen önemli bir güç olarak kendisini gösterir (Arı, 2013, s. 42, 186-188).

Devlet, kendi sınırları içine mahpus siyasi birim olarak kalmaz. Döneminin şartlarına uygun olarak çevreyi kontrol altına almaya çalışır. Modern manada hâkim kapitalist ulus devlet, diğer siyasi yapılar ile bölgeler üzerinde, kendi etik politik dinamiğini kullanarak, emperyalist tahakküm kurar (Hardt & Negri, 2015, s. 31). Modern Batı toplumu, güçlü olmak ve gücü sürdürmek, dünyanın her yerine bunu kabul ettirmek için birçok bölgedeki kaynak, emek ve insan gücünden faydalanmak ve bunların gelişimini denetim altında tutmak için çalışır. Bunun için kolonyalizmi kullanır. Eski kolonyalizm, güçlü ülkenin bir toprağı eline geçirmesini ve kendi kolonisi haline getirmesini, açık bir tahakküm ve sömürüyü ifade ederken, modern kolonyalizm toprak ve mal fethiyle elde edilen kontrolü yeterli görmez; toprakların ekonomisi biçimlendirir, insan ve kaynak akışını sağlar, merkez ile koloni arasında kompleks ilişkiler kurar. Yeni kolonyalizm, emperyalizme yakındır. Burjuvanın feodal sistemi ortadan kaldırırken modern devlet sistemiyle birlikte inşa ettiği kapitalist ekonomi, globalleşerek sınırları ortadan kaldırmayı amaçlamıştır.

Sınırlar kalksa bile sosyal eşitsizlik devam eder. Kapitalizm, ekonomiyle uğraşırken tahakkümün görünürlüğünü azaltır ve emperyalizm için meşru zemin oluşturur. Kolonilerin emeğini kontrol altına alır ve buraları açık pazar haline getirir. Hâkim güçler, toplumu kontrol ve dizayn ederken toplum içinden seçilmiş olan önderleri, amaçlarına hizmet için kullanırlar. Gücün görünmez olması, karşı konulamaz olmasını da sağlar. Bu arada emperyal otorite, ulusçu hareketlerle birlikte ırk kimliğini empoze eder. Her toplum bir taraftan kendi niteliklerine önem vererek ulusçuluğu benimserken diğer taraftan egemen güçlerin niteliklerinden daha aşağı olunduğunu da kabul eder. Esnek ulus kavramı, amaca göre anlamını değiştirir. Batı ile Doğu arasındaki ayrım benimsetilir. Toplumların siyasi ve ekonomik sistemde bütünlük oluşturmaları engellenir.

Bu safhada medya, topluma kapitalizmi (kültür emperyalizmi) benimsetir, insanın bilinçlenmesini engeller. Burada etkin kılınan, kolonyalizm ve emperyalizmle ilgili önemli olan bir kavram da oryantalizmdir. Oryantalizm, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Doğu üzerinde hâkimiyet kurma ve tahakkümü sürdürmenin aracıdır. Batı dünyası, Doğu hakkındaki kendi hakikatleri ile hayallerini eserlerinde yansıtır. Tarih yazıları, Batı'nın üstünlüğünü vurgular. Batı medeniyeti üstün, diğer medeniyetler ise eksiktir. Doğu'nun Batı için tehlike olduğunu vurgulayarak Doğu'ya karşı yapılacak faaliyetleri meşrulaştırır (İplikçi, 2017, s. 1529-1535).

19. Yüzyıl Dünya Sisteminde Emperyalizm

Dünya ekonomik ve siyasi dengeleri 19. asırda değişmekteydi. Emperyalist sistem, 19. yüzyılda siyasi, ekonomik ve sosyal yapı üzerinde etkisini yoğun olarak gösterdi. Batılı düşünüş yayıldı ve dünyada hızlı bir ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal değişim yaşandı. 1870'li yıllarda Afrika için kapışma başladı ve çoğaldı. Kapışmaları organize etmek amacıyla Berlin Konferansı (1884-1885) düzenlendi. Avrupalı güçlerin birbirlerine haber vermeden toprak elde etmemeleri ve itiraz için zaman tanımları prensibi kabul edildi. Zamanla Avrupa merkezli kültür, Avrupalı olamayan her şeyi kodladı, tahakküm altına aldı ve tahakkümle ilintili bilgiyi (oryantalist bakış) oluşturdu. Emperyalist güçler, dünyayı yöneten stratejik, diplomatik, ticari ve sosyal kurallar koymuşlardı. Avrupa toplumları emperyalizme endeksliydi. Papa, krallar, demokratlar, işçiler, patronlar, misyonerler ve kapitalistler emperyalizmin peşine takıldılar. Diğer toplumları uygarlaştırma misyonu, kâr elde etme ve siyasi prestij sağlama arzusu emperyalizmin temel argümanlarıydı. Avrupa dışındaki toplumlar, yenilmişlik psikolojisiyle tekniği ve uygarlığı ithal etmek için Avrupa'ya öğrenci göndererek sistemi sürekli kıldılar. Misyonerler, geri kalmış halklara uygarlığı, dinsiz topluluklara kurtuluşu götürdüklerine inanarak çalıştılar. Toplumlar, emperyalist ülkenin hammadde, ticaret ve yatırım ihtiyaçlarını karşılayacak biçime dönüştürüldü.

Emperyalist devletler, ulus devletlerde tüm ulus adına hareket ettiklerini iddia ettiler, uluslar da bu söylemden rahatsız olmadılar. Emperyalist politikalara el veren basın, halkın emperyalistleri desteklemesi için gerekli olan propaganda ortamını tesis etti. 19. yüzyılda endüstriyel atılımla gelişen İngiltere, Almanya, Rusya ve Fransa menşeli büyük tirajlı basın yayın kaynakları, halkın desteğini temsil ediyorlardı. Emperyalizm, yönetici güçler tarafından siyasi meşruiyeti canlı tutan bir olgu olarak kullanıldı. Siyasi hayat, halkın bilinçaltına seslenen sembollerle yeniden kuruldu (Sunar, 2007, s. 58-61, 66, 67, 71, 72, 76, 77).

Uluslararası strateji kapsamında ülkelerin halkları, etnik veya dini grupları etki altına alınarak ülke üzerinde baskı kurulmaya çalışılır ve bunlar dış politikada pazarlık unsuru haline getirilebilir. Bu esnada yazılı ve sözlü semboller, iletişim araçları, bilgi ve haberler araç olarak kullanılırlar. Enformasyon, bir tür savaş unsuru haline gelmiştir (Arı, 2013, s. 371, 376, 377). İnsan, toplum içerisinde yalnız yaşamadığı için bir grubun veya birden fazla grubun etkisi altında kalır; o gruplardaki egemen düşünceye ters düşmemeye çalışır. Kararsız durumdaki kişiler de ekseriyetle farklı kesimlerin etkisi altında kaldıkları için gelenin fikrine uyarlar (Kışlalı, 2006, s. 208). Bu noktada propaganda olgusu işlemektedir. Propaganda, bir topluluğun düşüncelerini, duygularını, davranışlarını, tavır ve hareketlerini etki altında tutmak ve onları değiştirmek amacıyla yayınlanan bilgi, belge, doktrin ve görüşlerdir. Amacı, doğrudan veya dolaylı fayda elde etmek, karşı tarafı ekonomik ve politik yalnızlığa itmek (Tarhan, 2013, s. 34); ayrıca belirli yöndeki etkileri güçlendirmek ve toplumda önemli bir kesimin de o görüşü benimsediği inancını oluşturmaktır. Zira çoğunluğa uymak, ondan etkilenmek genel ve güçlü bir eğilimdir (Kışlalı, 2006, s. 209).

Bir psikolojik savaş yöntemi olan propagandayla muhatabın maneviyatı çökertilir. Silah olarak sözler ile kelimeler seçilir. Ancak sözler gelişigüzel sarf edilmez. Üzerinde uzun süre düşünülür, zaman ve zemin iyi hesaplanır, şekil ve ölçü belirlenir ve hedef kitlesi tayin edilir. Muhtelif yöntemler kullanılır. Mesela beyaz propaganda, malzeme olarak haberleri kullanır. Hasım tarafın hatalarını, suiistimallerini ele alır. Açıktır, kaynak bellidir ve kendisini tanıtmak ister, şeffaftır, doğruluğa önem verir. Yalanı kullanılırsa geri teper, güveni sarsar. Ne var ki yayılma menzili sınırlıdır, serbestçe dolaşamaz. Düşmanın kendisini korumak için karşı propagandayı kullanması halinde başarısız olabilir. Gri propaganda bulanıktır, kaynak belli değildir, doğruluğu kanıtlanamaz. Yalan veya iftira olduğu da kesin değildir. Malzemesi rivayetlerdir. Beyaz propaganda gibi sınırlı değildir. Muhatap tarafından kabul görür, propaganda hissi doğurmaz. Genellikle doğru bir olaya yalanlar sokulur. Bir propagandayı yalanlamaya yönelik yapılan çalışmalar ise karşı propagandadır. Saldıran tarafın propagandasını etkisiz kılmak adına argümanlar geliştirilir (Tarhan, 2013, s. 34-36, 49).

Osmanlı Devleti'nin uluslararası ilişkilerinin yoğunlaştığı 19. yüzyılın sonları, basın yayın organlarının etkin ve yaygın olarak çalıştıkları bir dönemdir. Siyasi, ekonomik ve sosyal güç kaynakları, muhalif ve tehlike olarak gördükleri yapıları yıpratmak ya da bitirmek için propaganda faaliyetlerini etkin olarak kullanırlar. Basın, söz konusu güçlerin önemli araçlarıdır ve algı oluşturmak, ekonomik ve toplumsal yapıları istenilen hedefe dönük harekete geçirmek için çok işe yaramaktadırlar. İleride örnekleriyle görüleceği üzere, eski gücünden uzak Osmanlı Devleti, Avrupalı büyük devletlerin çıkar mücadelelerine maruz kalmıştır. II. Abdülhamid, dönemin imkanlarından istifade edilmek suretiyle devlete ve şahsına karşı yapılan dış muhalif çalışmalar nedeniyle savunmaya ve karşı propaganda faaliyetlerine girmiştir.

Emperyalizm Çağının Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid

Osmanlı idari yapısı, geleneksel saltanat sistemine dayanırdı. Osmanlı sultanı, halkın babası olarak telakki edilirdi. Devletin tebaası, inanç gereği ilah tarafından aile reisi olan sultana emanet edilen sürüler iken, devletin toprağı da sultanın ve dolayısıyla hanedanın mülküydü. Devletin idaresi sultanın iradesine bağlıydı. Ancak yönetimdeki denge unsurları ile dini vecibeleri yerine getirme fikri sultanı sınırlardı. Din-devlet geleneğinde sultan, devletin başı olmanın yanında gazi, kutsal emanetlerin ve haccın muhafızı, Haremeyn-i Şerife'nin hizmetkârı ve İslam dünyasının halifesiydi (Findley, 1980, s. 7). Dolayısıyla görünürde hem dini hem de dünyevi değerleri kendinde mezc eden bir Türk Müslüman padişah portresi mevcuttu.

19. yüzyıl dünyasında siyasi, iktisadi ve kültürel dönüşüm ivme kazanmıştı. Osmanlı Devleti de bu durumdan payını alıyordu. Böyle bir yüzyılın ortalarına yakın, 1842 yılında dünyaya gelen Abdülhamid, anne sevgisinden mahrum kalışından ve babasının kendisine soğuk davranmasından dolayı çocuk yaşından itibaren yalnız kalmıştı. Taht için uzak oluşu nedeniyle saray çevresi de kendisine ilgi göstermiyordu. Bu durumda o, Pertevniyal Kadın'ın yardımıyla Sultan Abdülaziz'e yaklaşılmış; amcası da ona serbest yetiştirme olanağı tanımıştı. Amcası ile ağabeyinin ardından meşruti idareyi kurmak üzere Midhat Paşa ve arkadaşlarıyla anlaşarak 31 Ağustos 1876'da tahta çıkan Abdülhamid, devletin en buhranlı günlerinde idareyi devralmıştı. Bosna Hersek ve Bulgar ayaklanmaları ile Sırbistan ve Karadağ savaşları gündemdeydi. Mahmud Nedim Paşa'nın dış borçlara dair yayımladığı karar, Avrupa'da büyük tepkilere yol açmıştı. Sultan, bu şartlar altında bile yaptığı toplantı, gezi ve görüşmelerle kısa sürede ordunun ve halkın gönlünü kazanabilirdi. Ne var ki akabinde Sırp meselesini çözmek için İstanbul'da toplanan uluslararası konferans tekliflerinin reddedilmesi, daha sonra Rusya ile 1877-78'de savaşılması, devleti daha vahim bir duruma soktu. (Küçük, 1988, s. 216-218).

Abdülhamid, soğukkanlı, vehimli mizaca, üstün bir zekâya ve hafızaya sahipti. İradesi kuvvetli, ileri görüşlü, tehlike karşısında metanetli idi (Küçük, 1988, s. 223). Vehminin de tesiriyle gazete yazılarını kendi aleyhinde görür, etrafında gizli örgütler olduğunu düşünürdü. Hayatını ve tahtını tehlikelerle çevrili görür, kendisini korumak için de hileye karşı hile kullanmayı meşru kabul ederdi. Kimseye güvenmezdi. Ancak bu durum, sadece kendi mizacının eseri değildi. Osmanlı saltanatı, iğneli fiçı ve giyotin haline gelmişti. Ona gelinceye kadar III. Selim ıslahat yaptığı için katledilmiş, II. Mahmud katilden son anda kurtulmuş, IV. Mustafa katledilmiş, Abdülmecid Kuleli Vakası'nda katledilme girişimiyle karşılaşmış, Abdülaziz de önce tahttan indirilmiş ve Abdülhamid'e göre katledilmişti. V. Murad çıldırdığı için tahttan indirilmişti. Kendisi henüz saltanatının başlarında mecliste Rus savaşından sorumlu tutulmuştu (Karal, 2011, s. 247, 248). Murad'ın varlığını kendisi için tehlike ve tehdit unsuru olarak görüyordu. Etrafta Murad'ın iyileştiği yönünde konuşmalar artarken o, doktorlara Murad'ın hastalığının ilerlediği yönünde raporlar çıkarttırarak yerini korumaya çalışıyordu. Saltanatının ilk yıllarında Murad sendromu etkisini gösterdi. O, bir taraftan kendisini övecek yazarlar kazanmaya çabalarken öte yandan Murad'ı destekleyen kesimleri saf dışı etmeye çalıştı. Murad'ın tahta geçirilmek üzere kaçırılacağı, kendisinin tahttan indirileceği, İngiltere ve Rusya'nın kendisini tahttan indirmek istediği yönündeki söylentiler nedeniyle sıkıntılar yaşıyordu (Koloğlu, 1987, s. 144-146).

Büyük devletlerin Osmanlı devlet adamlarını elde ederek politikalarını bu yolla yürütmeleri, padişahı tedbirli olmaya sevk ediyordu. Sabık iki padişahın hal edilmiş olmaları onda, kendisinin de tahttan indirileceği şüphesini sabit fikir haline getirmişti. Mason localarının V. Murad'ı tekrar tahta çıkarma istekleri, aynı amaçla Ali Suavi'nin Mayıs 1878'de ve Scalieri-Aziz Bey Komitesi'nin Temmuz 1878'de icraata girişmeleri bu şüphelerini daha da arttırdı. Babıâli'ye itimat etmediği için Gazi Osman Paşa ile Cevdet Paşa gibi güvendiği devlet adamları vasıtasıyla idareyi tek elde topladı. Devlette olup bitenlerden haberdar olabilmek için hafiye teşkilatı kurdu. Ülke yönetiminde sert politika izledi (Küçük, 1988, s. 219). Sultan, jurnalcılığı ve jurnalcileri idarenin devamı için etkin olarak kullanıyordu. Bu jurnaller, II. Abdülhamid karşıtı örgütlü muhalefetin, özellikle de Jöntürklerin tespitine ve Osmanlı emniyet güçleri tarafından etkisiz kılınmasına yarıyordu. Bir taraftan muhalefet zayıflatılırken, diğer taraftan sultanın mutlak yönetiminin devamı sağlanıyordu. Jurnalciler ile sultanın karşıtı Jöntürkler ve diğer muhalifler, zihniyet ve amaçları açısından çelişiyorlardı. Nitekim, bir yandan sultana muhalifken öte yandan sultana karşı faaliyetleri kendisine ihbar ediyorlardı (Alkan, 2008, s. 180).

Abdülhamid tahta çıktıktan sonra selefleri Abdülaziz ve Murad gibi ilk önce Dolmabahçe Sarayı'nda ikamet etti. Nisan 1877'de yani 93 Harbi esnasında gitmeye başladığı Yıldız'a, savaş bitiminde Ocak 1878'de kalıcı olarak yerleşti. Murad taraftarlarının bozgundan yararlanıp darbe yapmalarından çekiniyordu. Ali Suavi ve yandaşlarının Murad'ı tahta çıkarmak için Çırağan Sarayı'na yaptıkları baskın (Mayıs 1878), Abdülhamid'in Yıldız'a kapanma kararını iyice pekiştirdi. Yüksek rakımlı bu mevki, denizden gelecek saldırılara ve isyanlara karşı sahil saraylardan daha korunaklıydı. Sultanın korkusu Ali Suavi'nin darbe vakasına dayansa da söz konusu girişim Yıldız'a yerleşme kararından bir yıl sonra olduğu için yeni saraya yerleşmesinin yegâne sebebi değildi. Nitekim sultan doğayı, yeşil alanları, temiz havayı, ferahlığı severdi. Hekimi Mavroyeni'nin, havası daha temiz ve sağlıklı, yazın Boğaziçi kıyısından daha serin mevkie yerleşmesi öğüdünü tutmuştu. Sinirlerini bozan Dolmabahçe'den uzaklaşmak da istiyordu. Zira Dolmabahçe, acı hatıraların toplandığı, Abdülaziz'in ve Murad'ın hatıralarıyla dolu bir saraydı. Dahası saray yaptırarak saltanatına ait bir iz bırakmak istiyordu. Dolmabahçe'yi terk etmek, önceki devri kapatmak anlamına da geliyordu. Yıldız'a yerleşerek sadece kendisine ait olan bir saraya, kendi sarayına sahip olacaktı (Georgeon, 2002, s. 148, 149).

Dış Politika, Yabancı Basın ve İmaj Meselesi

Abdülhamid, dış politikada devletin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü savunmayı temel görev sayıyordu (Küçük, 1988, s. 219). Henüz saltanatının ilk yıllarında, büyük bir yenilgiyle ve Balkanlarda toprak kayıplarıyla neticelenen Rus savaşını görmüş; sonraki yıllarda dış politikasını belirlerken bu acıları hatırında tutmuştu. Mizacı itibarıyla titiz ve evhamlı olan padişah, dış politikasını belirlerken Avrupa devletlerinin (düvel-i muazzama) Osmanlı hakkındaki tavırlarını dikkate aldı. Bu devletler ve özellikle İngiltere, Osmanlı bütünlüğünü korumaktan vaz geçmiş ve devleti paylaşma emeline yönelmişlerdi. 1878 yılındaki uluslararası antlaşmalar bunu gösteriyordu. İngiltere 1878'de Kıbrıs'a, 1882'de Mısır'a yerleşmeyi başarmıştı. Fransa 1881'de Tunus'u ele geçirmişti. Abdülhamid'in en çok çekindiği devlet İngiltere idi. O, İngiltere için sözlerin hiçbir kıymeti olmadığını ve vaatlerden çabucak dönebildiklerini düşünüyordu. Avrupa güçleriyle bir politik mücadele içinde olan sultan, Rusları ürkütmemek için de elinden geleni yapıyordu. Amerika'nın bu güçler arasına girmesini önlemeye çalışıyor, İstanbul'da elçilik açma isteklerini reddediyordu. Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlık ve ayrılıkları canlı tutmaya çalışıyor, onları Yunanistan'dan uzaklaştırmak için tavizler veriyordu. İran'ın sınıra müdahalesine izin vermezken, Asya'nın uzak ülkelerine ve Japonya'ya olumlu yaklaşıyordu. Dış ilişkilerde genellikle barışçı ve yerine göre tavizkar bir politika izliyordu (Engin, 2005, s. 24-28).

Abdülhamid'in dış politikasında, Avrupa'daki büyük güçlerin ittifaklarına karşı denge ve tarafsızlık ilkesi önemli yer tutuyordu. Sultan, büyük güçlerin ittifaklarından hiçbirinin Osmanlı'yı koruyamayacağına ve büyük güçlerin kendi aralarındaki çatışmalarına taraf olmanın akıllıca

olmadığına inanırdı. Tarafsız iken, İngiltere'den uzaklaşmış, büyük düşmanı olan Rusya ile barış dönemini başlatmış; her iki gücü dizginlemek için de Almanya ile yakın ilişkiye girmişti. Dönemin koşulları itibarıyla ülkedeki mahalli çatışmalar bile uluslararası bir savaşa dönüşebileceği için askeri güç kullanmaktan kaçınmıştı (Çetinsaya, 2012, s. 92, 93). Kendisini Avrupa'ya meydan okuyacak kadar güçlü görmediği için onlara temkinli yaklaşırdı. Adaletsizlik ve aşağılama olarak gördüğü kapitülasyonları ve dış müdahaleyi bertaraf etmek isterdi. Bu sâikle Fransızların 1896-1897'de dayatmak istedikleri mali denetimden sıyrılmış, Ermeni davasında güçlerin müdahalesini önlemiş, Yunan savaşında başarı kazanmıştı (Georgeon, 2002, s. 409).

Dış politikada güçlüklerle karşılaşması ve yabancı devletlerin ülke içinde olay çıkarmaları, padişahı korumacı bir rejim uygulamaya yöneltmişti. Devletin toparlanabilmesi için zamana ihtiyaç olduğuna inanan sultan, bazı tavizler pahasına da olsa savaşlardan kaçındı. Avrupa'da yapılan bölücü yayın faaliyetlerine karşı sansür uyguladı. Dünyadaki politik gelişmeleri yakından takip etmek üzere sarayda bir çeşit bilgi merkezi kurdu. Osmanlı'ya dair dünyada çıkan yazıları ve dış temsilciliklerden gelen raporları burada toplattı. Avrupa devletlerinin ülke üzerinde birbiriyle çelişen çıkarlarından faydalandı. İlk zamanlar hiçbir devletle devamlı anlaşmaya girmede. Siyasette Müslüman tebaaya öncelik verdi. İngiliz ajanlarının Arap milliyetçiliğini yaymak, halifeliğin Arapların hakkı olduğu iddiasıyla Mısır hıdivini halife yapmak konusundaki gayretlerine Panislamizm politikasıyla karşı koydu. Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla dini propaganda yaptı. Ortak düşmanın, İslam düşmanı bulunan Batı emperyalizmi olduğunu ve buna karşı mücadele edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Koyu bir sansür uyguladığı halde yayın çalışmalarını nispeten desteklediği için kitap, dergi ve gazete sayısında artışlar görüldü. Başta İstanbul olmak üzere ülkenin çeşitli şehirlerinin önemli fotoğraflarını ihtiva eden kıymetli albümler koleksiyonu hazırlattı (Küçük, 1988, s. 219, 220, 221).

19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupalı büyük güçler daha fazla Müslüman karşıtı ve ırkçı hale geliyorlardı. Almanya ve İtalya'nın birleşmesiyle birlikte Avrupa siyasetinde değişim olunca Osmanlı Devleti, Rus tehdidine karşı artık İngiltere'nin himayesini kaybedecekti. Gladstone'un Müslümanlar ve Türkler hakkında sarf ettiği menfi sözler, Avrupa duygusunda ve Oryantalist söylemde kâfir ve aşağı Müslümanlar olarak karşılık buldu. Avrupalı bir siyasetçiden gelen Müslüman karşıtı ifadeyi gören Müslüman reformistler, medeni Avrupa ailesinin dışına itilmek istendiklerini hissettiler. 1877-78 Savaşı'ndaki mağlubiyet, Osmanlı halkında Hristiyanlık ve İslam odaklı dini kimliğin güçlenmesine yol açmıştı. Osmanlı'da Müslüman kimliğine daha fazla vurgu yapılırken, Avrupa'da Doğulu Müslümanların Batılı Hristiyanlar kadar medeni olamayacaklarına dair mevcut söylemler güçlendi. Bir süre sonra da Avrupa, Mısır ile Tunus'u alarak Afrika'yı kolonileştirmeye başladı.

Hristiyanların Müslümanlardan veya beyazların diğer ırklardan üstün olması anlayışı, Avrupa'da sosyal bilimlerde kabul edilen bir hakikat halini aldı. Buna karşılık 1880'lerin başından itibaren Osmanlı hükümeti, ileri gelen Müslüman mütefekkirleri, Avrupalı entelektüellerin Müslümanları yarı medeni gören fikirlerini değiştirmek üzere Oryantalist kongrelere ve diğer ilmi toplantılara katılmaya teşvik etti. Müslüman mütefekkirler, İslami dayanışmanın tabiatını tanımlamaya çalıştılar. Avrupalı yazarlar bunu, Osmanlı'nın yabancı düşmanlığına dayanan bir Batı karşıtlığı olarak algılayarak Müslüman yazarlar, Batı'ya karşı tepkisel bir ittifakın varlığını reddettiler veya Batılı tehdidine karşı barışçı bir yöntem olarak İslami dayanışma düşüncesini savundular. Abdülhamid, bir yandan milyonlarca gayrimüslim üzerindeki hakimiyetini meşru kılmaya çalışırken, diğer yandan dünya kamuoyunda medeni devletlerin hak ve hukukuna dair kavramları kullanıyordu. Osmanlı basınında, İslam dünyası ile Osmanlı'nın modern bir haçlı seferi tarafından kuşatıldığı algısı hâkimdi (Aydın, 2007, s. 61-64, 70, 73, 74, 77).

Batılı yazarlar, Abdülhamid'i kişisel yönleriyle hususi olarak ele alıp onunla ilgili yakıştırmalar yapıyorlardı. Avrupa'da geniş kabul gören Abdülhamid tarifi "kızıl sultan" idi. Taraflı bir bakış açısının ürünü olan bu ifade ders kitaplarına dahi girdi. Kızıl sultan tarifinin ortaya çıkışı biraz

Osmanlı iç politikasıyla, biraz da İngiliz dış politikasıyla ilgiliydi. İngiltere’de Gladstone, Ermeni olaylarının ardından II. Abdülhamid’i büyük katil olarak adlandırmıştı. Edebiyat dünyasında William Watson, bir şiirinde Abdul the damned (Lanet Abdül); Albert Vandal, Le Sultan Rouge (Kızıl sultan), Anatole France ise Le despote foud’épouvante (Korkunç despot) diyorlardı. Batı dünyasında boy gösteren bu yaklaşımda, Jön Türk propagandası da etkili olmuştu. Abdülhamid’in yerine ağabeyi V. Murad’ı tahtta görmek isteyen Mason üye Georgiades, Paris’te çıkartılan Le Yıldız gazetesindeki karikatür ve yazılarında sultanı hastalıklı bir karakter olarak tasvir ediyordu. Sonraki yıllarda bir Fransız mizah dergisinin kapağında eli kanlı bir katil tipi çiziliyordu. Pierre Quillard da bir yazısında, sultanın uyruğu olan milletlere yaptığını iddia ettiği katliamları uzunca listeliyordu. Yeni Zelanda dergisi Otago Witness ise daha ılımlı yaklaşarak Abdülhamid’i yetenekli ama kıskanç, güçlü diplomatik becerilere sahip çok yönlü bir monark olarak tarif ediyordu. Sultan hakkındaki farklı ifadeler, devrin kitaplarında da mevcuttu. N. Nicolaidès’in Sa Majeste Imperiale Abdul-Hamid Khan II Sultan, Reformateur Et Reorganisateur De L’Empire Ottoman adlı kitabı, sultanı ulu hakan yapmaya yetecek kadar ıslahat ve icraat anlatımlarını içeriyordu. Bu yıllar sultanın madalya, nişan ve bazı finansal desteklerle hem kendisini hem de ülkesinin imajını ayakta tutmaya çalıştığı bir dönemdi. Bir yandan Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda hilafet vurgusunu hissettiriyor, öte yandan devleti, sultanı ve İslam’ı küçük düşürücü yayın ve faaliyetlerle mücadele ediyordu. Buna karşın aleyhte propaganda yapan Jön Türk gazeteleri, sultanın kötü sıfatlarına yenilerini ekliyorlardı. Mizan gibi gazetelerde Abdülhamid için uğursuz, pinti Hamid, katil-i ekber, cani-i azam gibi hakaretler görüldü. Bir mizah dergisi olan Beberuhi, bir bayram tebrikinde hem Abdülhamid’in dinamite çarpılmasını diliyor hem de onu eşek biçiminde resmediyordu. Batıda egzotik ve zalim bir hükümdarın tasvir edildiği eserlerde sultan ile Yıldız Sarayı gizem ve kötülüklerle ifade ediliyordu (Yazıcı, 2014, s. 236-238).

Yıldız Sarayı’nda münzevi hayat süren Abdülhamid, siyasi simgeselliğe Osmanlı’da daha önce görülmemiş bir terakki kazandırdı. Sultan ile padişah gibi unvanların yanında hilafet-penah, emirü’l-müminin, zıllullahfi’l-arz gibi dini tabirler sıkça kullanıldı. Resmi törenlerde Osmanlı sancağının yanına halifenin yeşil sancağı getirildi. İslami geleneğe dayanan sözcük ve kavramlar sistemli biçimde kullanıldı. Yeni hükümdar imajını yaymak üzere hilafet siyaseti geliştirildi. Abdülhamid, seleflerinin üslubundan kopmak istiyordu. Ona göre Tanzimat ile batılılaşma, Osmanlı hükümdarının imajını bozmuştu. O, faziletli, adil, sade, cömert hükümdar, Müslümanların halifesi ve ruhani lideri olmayı hedefliyordu. Seleflerinin aksine sarayında münzevi hayat yaşayarak yeni imajını inşa etti. Av partileri ve sayfiye gezintileri ile uğraşmadığını daha sade, mütevazı, kanaatkâr, zahit bir ömür yani İslam’ın halifesine yakışacak bir hayat tarzı benimsediğini gösterdi. Sultan, dini vecibelerini yerine getirmek için sarayından çıkıyordu. Senede bir defa Topkapı Sarayı’na gidip kutsal emanetlere yüz sürüyor. Bayramlarda Dolmabahçe Sarayı’na gidip ricalin tebriklerini kabul ediyor, Cuma namazlarında selamlık merasimi nedeniyle Hamidiye Camii’ne gidiyordu.

O, hilafet siyasetini yaymak için önemli ölçüde şeyhlere ve dini tarikatlara dayandı. Tarikatlar, kitlelerle temas kurma ihtiyacına iyi cevap verdiler. Masrafları Hazine-i Hassa’dan karşılanmak suretiyle Yıldız’da ikamet eden din ileri gelenleri, vilayetler ile merkez arasında ve tarikatlar ile saray arasında bağlantıyı kurdular. Yayın ile basın, hilafet lehine seferber edildi. Sadece ruhsat alan ders kitapları basılabiliyordu. Propaganda okullara da uğradı, genç kuşaklara ulaştırıldı. Tarih kitaplarında en büyük Osmanlı padişahı olarak Kanuni Sultan Süleyman değil, kısa süren saltanatına rağmen Yavuz Sultan Selim gösterildi. Ahlak konulu ders kitapları yayımlandı; içlerinde yetişkinlere, yaşlılara, halifeye ve onun otoritesini temsil edenlere itaat edilmesi gereği üzerinde duruldu. Devlet padişahla özdeşleştirildi, itaat ölçütü üçgen biçiminde Allah’a, peygambere ve halifeye itaat halinde sembolize edildi (Georgeon, 2002, s. 228-231).

Onun döneminde dünyaya olumlu bir görüntü sunma çabası, bir nevi kamu ilişkileri (Personal Relation) örneğini arz ediyordu. Misal, 1893 ve 1894 senelerinde Abdülhamid, Amerika ile İngiltere’ye fotoğraf albümleri göndererek Osmanlı’nın doğal güzelliklerini, tarihi zenginliğini,

modern gelişmişliğini ve gücünü sergilemek istemişti. 1893'te Washington Kongre Kütüphanesi'ne ve 1894'te Britanya Müzesi Kütüphanesi'ne elli bir albümden oluşan bir fotoğraf koleksiyonu göndermişti (Deringil, 1994, s. 153).

Sansür ve Dış Basının Kontrolü

Osmanlı Devleti'nde her ne kadar sansür denilince akla ilk olarak II. Abdülhamid gelse de aslında sansürü başlatan o değildi. Basın ve yayının denetlenmesi olgusu, Tanzimat'ın ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. Nitekim 1857'de ilk basın yasası çıkarıldı, sonra 1865 tarihli başka bir yasa bunu tamamladı. Bu kanunlarda sansür ve yayın yasakları da ele alındı. Abdülhamid, yaşadığı dönem itibarıyla basının gücünü ve önemini gördüğü için bir yandan güçlü yayıncıları kendi tarafına alırken diğer yandan yazılanları kontrol ve denetim altına almaya çalışmıştı. İlk zamanlarda ılımlı bir denetim uygulansa da 1890'lı yıllarda sansür politikası sertleşmeye başladı. Basına karşı yapılan jurnaller arttı, mecmualar kapatıldı. Yayıncılar ve yazarlar, sansüre uğramamak için harfleri ve kelimeleri daha dikkatli seçmek zorunda kaldılar (Georgeon, 2002, s. 187-189).

Abdülhamid, iç basını kontrol etmenin yanı sıra dış basını da yakından takip etti. Onlara doğrudan müdahale edemezse de aleyhindeki yayınları önlemeye çalıştı. Dış basında problem çıkaranlar, Abdülhamid'e muhalif olan Osmanlı tebaasının ve Avrupa gazetelerinin çıkardıkları yayınlar idi. Hükümet kanadında haberler, Osmanlı'nın imajını etkilemesi itibarıyla yakından takip edilirdi. Olumsuz yayınları önlemek adına yayınlara ya doğrudan merkezden uyarıyla ya da sefirler aracılığıyla müdahale edilirdi. Bu girişimler bazen muhatap ülkedeki basın özgürlüğü gerekçesiyle sonuçsuz kalabiliyordu. Ancak mücadeleden vaz geçilmiyordu. Osmanlı sefirleri, aleyhteki yayınlara karşı tekzip yazıları yazıyor veya gazetelere dava açıyorlardı. Sefirler, merkeze gönderdikleri telgraflarda yayınlar hakkında bilgi veriyor, bazen de ülkeye girmemesi gereken sayıların numaralarını belirtiyorlardı (Demirel, 2007, s. 107, 108).

Yayınlar, yerine göre diplomatik krizlere yol açabiliyordu. The Nineteenth Century'de İngiliz eski sefirlerinden Sir Henry Elliot, yazdığı bir makalede liberal hükümet tarafından destek verilmeyen Türk reform hareketini Abdülhamid'in yok ettiğini ve bu hareketin kahramanı olan Midhat Paşa'yı ortadan kaldırdığını belirtince Londra ile İstanbul arasında yoğun bir telgraf akışı başladı. Nihayetinde söz konusu yazının pek ilgi görmediği belirtilerek padişah yatıştırılabilirdi. Bundan sonra Elliot'un pişman olduğu, hatta nedametini belirten bir mektubu Hariciye Nezareti'ne gönderdiği de rivayet edilir. Tepki bu kadarla da kalmadı, bir yıl sonra Annie de Marie Lusignan, bir eser kaleme alarak Elliot'u tekzip etti. Bunun dışında yeri geldikçe devletin ve padişahın imajını yükseltmek için Avrupa'da yazılar neşredildi. Mesela Selim Melhame'nin bir yazısında padişah, Rus ve Alman hükümdarları gibi meşru otokrat olarak gösterildi. Bu ifadelerle doğru orantılı olarak Abdülhamid, Bismarck'a yakınlaşmaya da çalışıyordu (Deringil, 2002, s. 154, 155).

Abdülhamid döneminde gazetecilik, insanı geçindirebilen bir meslek değildi. Gazeteciler, memurluk ve hocalık gibi ikinci meslek icra ediyorlardı. Dolayısıyla yazıları kazanç kapısı olarak gören kesimler vardı ve o dönemde Osmanlı lehinde yazılar yazarak para koparmak revaçtaydı. Mesela 1894'te Londra'da Aks-ı Sada adında bir gazete çıkacağı haber alınmış, zararlı olacağı düşünülen gazetenin çıkışı engellenmeye çalışılmıştı. Sonradan, gazeteyi çıkarak olan Salomon adlı kişinin iflas noktasında olduğu ve menfaat teminine çalıştığı öğrenilmişti. Konjonktürü kendi lehine kullanmayı düşünen padişah da bazı gazeteleri destekleyerek kendi tarafına çeker, kendi aleyhindeki yazılanları yasaklayarak tesirsiz bırakırdı. Bu politikanın gereği olarak Londra Sefareti, icabında yabancı gazeteciler ile görüşerek onları Osmanlı lehinde yazılar yazmaya ikna etmeye çalışır, olumsuz gazete haberleriyle ilgili soruşturma yapardı. Gazeteler günlük olarak takip edilirdi. Sefarethane çalışanları, yabancı gazeteleri incelerler ve Osmanlı, Şark ya da İslamiyet'e dair yazıları Hariciye'ye bildirirlerdi. Londra'nın yanı sıra Viyana, Paris, Petersburg ve Berlin Osmanlı sefaretleri de bu görevle yükümlülerdi. Paris, Londra, Berlin, Moskova gibi şehirlerde padişahın jurnalcileri bilgi peşindelerdi. Kamuoyunun nabızı tutulur, yabancı devlet adamlarının düşünceleri öğrenilirdi.

İşler yolunda olmadığı zaman padişahı uyarırlardı. Memurlar çevresinde siyasi istihbarat ağı kuran padişah, istihbarat için genelde sefaretları görevlendirir, toplum içinde olan biteni ise adı gizli kişilerle veya devlet memurları vasıtasıyla maaş ya da rüşvet karşılığı sağlardı. Sefirler tarafından zararlı olan yayınlar takip edilir, yabancı devlet sefirlerine zararlı gazetelerin Osmanlı toprağına girişinin yasaklandığı bildirilirdi. Nitekim Paris'te Le France; Londra'da Daily News, Morning Post, Daily Chronicle, Daily Telegraph; Berlin'de Delokra, Viyana'da Pers ve Ekstra gazetelerinin Osmanlı ülkesine girişi 1892'de yasaklanmıştı. Bir defasında Times gazetesi, padişahın sağlığının bozuk olduğu yolunda haberler yayınlayınca olayın araştırılması istenmişti. Jön Türklerin II. Abdülhamid hakkındaki yazılarına ve Ermeni meselesi hakkında Osmanlı aleyhine kaleme alınan yazılara karşı hareket edilirdi (Koç, 2010, s. 89-92, 152, 159-161).

Sefaretler, yurt dışında basını kontrol altında tutmak amacıyla aktif olarak çalışır, bu konudaki icraatları hakkında sarayı bilgilendirerek padişahın takdirini kazanmaya gayret ederlerdi. Örneğin, Sultan Abdülhamid'in sağlığının bozulduğuna dair çıkan haberler üzerine Berlin sefareti, Reuter Şirketi'nin Berlin'deki muhbiriyle, bazı kurum ve yayın organlarıyla irtibata geçmiş ve bu türden haberlerin asılsız olduğunu belirtmiş, haberlerin tekdibi için çalışmıştı. Durumu izah etmek için merkeze gönderdiği yazıda sefir, padişahın şahsına olan ubudiyet ve sadakati gereği padişaha hizmet etmeye devam edeceğini belirtmişti (BOA, HR.SYS, 26/28). Ayrıca mel'anetkârane olarak tanımladığı haberin Nord Deutsch Allgemeine Zeitung gazetesinde tekdip edilmesi için girişimlerde bulunmuştu (BOA, HR.SYS, 26/29).

Konuyla ilgili araştırma ve yazışma faaliyetleri çok yönlü olarak devam etmişti. Sefir, Reuter Şirketi'nin yayımladığı haberin kaynağı olan Rus gazeteci Wasilgaki'yi tespit edip merkeze bildirmişti. Alman hükümeti de kendi açısından söz konusu şahsı takibe almış, ayrıca ilgili telgrafın Berlin'den gönderilip gönderilmediği ile kim tarafından gönderildiği konusunu incelemişti (BOA, HR.SYS, 26/30). Berlin sefareti, konuyu takiple, yeni gelişmeleri merkeze iletmış (BOA, HR.SYS, 26/31), Alman hükümeti de Wasilgaki'nin Almanya'dan çıkarılması yönünde karar almıştı (BOA, HR.SYS, 26/32). Rus sefaretinin resmi ziyafetine katılacak olan Berlin sefiri, Rus sefirine haber hakkında soru soracağını açıkladığı yazısında, Wasilgaki'nin konuyla ilgili olarak, söz konusu haberin Viyana'da çıktığına ve Avrupa'da böyle haberlerin olduğuna dair ifadesine yer vermiş; akabinde sefir, söz konusu telgrafın Gordon Smith adında biri tarafından çekildiğini öğrenmiş ve derhal o adamı buldurarak cevap istemiş; Smith de telgrafi Times gazetesine kendisinin gönderdiğini, ancak haberi Almanya'da basılan bir gazeteden aldığını izah etmişti. Bahsedilen gazeteye konu sorulunca onlar, haberi Viyana'daki bir gazeteden aldıklarını ve işin menşei bilmediklerini belirtmişlerdi (BOA, HR.SYS, 26/33). Dolayısıyla sefaret, padişahın imajına leke sürecek bir olayı, bir hafiye titizliğiyle araştırmış ve konunun en küçük detaylarını dahi merkeze rapor etmişti.

Başka bir vakada, Frankfurter Zeitung'un Abdülhamid Han'ın sağlığının bozuk olduğu ile ilgili haberi tekdip edilmiş, ardından tekdibe dair gazete parçaları, Berlin sefiri tarafından bir telgrafla birlikte merkeze gönderilmişti. Gazete parçalarında, "bir menba-ı mevsuktan istihbar eylediğimize göre hazret-i padişahinin güya münharifü'l-mizaç oldukları hakkında Londra'dan işae kılınan havadis külliye bî asl u esastır" denilmekteydi. Berlin sefiri faaliyetini merkeze açıklarken, Gazete Du Frankfurt'un Londra'dan alıp yayımladığı bir telgrafnamede padişahın münharifü'l-mizaç olduğu yazılı olduğundan işbu rivayet-i mel'anetkâreneyi gazetelerle derhal tekdip ettirdiğini ifade etmekteydi (BOA, HR.SYS, 31/43). Yine Berlin sefaretinin İstanbul'a ulaşan bir telgrafta, padişahın hasta olduğuna dair bir gazeteye gelen telgrafın neşrinin engellendiği bildirilmişti (BOA, HR.SYS, 35/39). Washington sefaretinin İstanbul'a ulaşan bir telgraf ise Berlin'den kendilerine ulaşan telgrafa atfen, Dersaadet'te padişaha suikast yapıldığı rivayetine değinmişti (BOA, HR.SYS, 64/45). Sefirler arasında yazışmaların sirkülasyonu, Osmanlı dış politikasında uzak mesafelerde iş gören kurumlar arasındaki koordinasyonu göstermesi açısından kayda değerdir. Osmanlı sefaretları,

aldıkları bilgileri sadece merkeze bildirmekle kalmıyor, dünyanın farklı ülkelerindeki Osmanlı sefirleriyle de paylaşıyorlardı.

Yine Berlin’de, Musevilerin elinde bulunan Staatsburger Zeitung gazetesi, Abdülhamid’in sağlığı hakkında endişeli ifadeler içeren Fransız gazetesinden aldığı rivayeti naklen aktarmış; rivayette, Dersaadet’ten Paris’e ulaşan bir iş’ara göre ülkedeki son olaylar padişahın üzerinde etki bırakmış ve emniyet amacıyla padişah hizmetinde bulunan bazı Türkleri ihraç ederek yerlerine birkaç genç Rus almış, bunlar da padişahın gece gündüz yanlarından ayrılmamakta imişler, demişti. Bu haber üzerine Berlin sefareti, rivayetin külliye bî asl u esas olduğunu, padişahın sıhhat ve afiyetinin berkemal bulunduğunu belirterek bir tekzip yazısı yazdırmıştı. Akabinde sefaret hem gazete haberini hem de tekzip yazısını üst yazıyla birlikte merkeze göndermişti (BOA, HR.SYS, 38/21). Berlin sefiri, merkezin talebi üzerine haberi yayımlayan gazetenin ismini ve haberin menşeiini belirtmek üzere bir telgraf daha yazmıştı (BOA, HR.SYS, 38/33). Yabancı basında Osmanlı padişahının sağlığı hakkında yayımlanan menfi haberler, muhalif devletler ile grupların bu konu üzerinden Osmanlı Devleti’ni ve Abdülhamid’i yıpratma isteğine bağlanabilir.

Berlin sefiri, Alman hükümetiyle olan diplomatik ilişkilerin katkısıyla olsa gerek medyayı yakın takibe alabilmiş ve yerinde çözümler üretebilmişti. Sefir, padişah ile veliaht Reşad Efendi’nin sağlığının bozuk olduğuna dair Dersaadet’ten alındığı ifade edilen bazı haberlere dayanılarak gazetelerde çıkan haberlerin tekzip edildiğini belirtmişti (BOA, HR.SYS, 42/51). Bir yıl sonra Washington sefareti de İstanbul’a gönderdiği telgrafta, Amerikan gazetelerinde Abdülhamid’in sağlığı ile ilgili çıkan haberlerin tekzip edildiğini ifade etmişti (BOA, HR.SYS, 74/82). Aynı yıl içinde ayrıca, II. Abdülhamid’in sağlığı aleyhinde yapılan asılsız haberlerin tekzibi için Başkatip Hasan Tahsin Paşa tarafından özellikle Balkan vilayetlerindeki Osmanlı memurlarına yazılar gönderilmişti. Söz konusu yazılarda paşa, padişahın bir aralar soğuk almış bulunduğunu; ancak artık sağlık durumunun gayet iyi olduğunu anlatmıştı. Bu yazıları alan görevliler de durumdan memnuniyetlerini belirten cevapları merkeze iletmışlerdi (BOA, HR.SFR.04, 808/75). Aslında Abdülhamid, Temmuz-Eylül 1906 tarihinde uzun süreli bir rahatsızlık geçirmişti. Bu dönemde padişahın sağlığıyla ilgili olarak soğuk algınlığı olduğu ve Cuma selamlığına bu nedenle çıkmadığı yönünde saraydan ilan edilmişti (Yıldırım & Öztay, 2012, s. 133-137). Hastalık uzun olsa da devletin padişahla özdeş bekası dikkate alınarak hastalığın hafif olduğu yönünde telkinlerle sükunet temin edilmeye çalışılmıştı.

Sağlıkla ilgili çıkan haberlerin tekzibi ve düzeltilmesi meselesinin üzerinde bu kadar dikkatle durulması, sadece yanlış bir haberi düzeltme endişesiyle açıklanamaz. Burada padişah üzerinden hem saltanatı hem de devleti bitirme ya da yükseltme girişimleri söz konusudur. Dolayısıyla devletin ve halkın bekası vardır işin içinde. Nitekim öyle zamanlar yaşanır ki bir devletin istikrarı ve ekonominin gidişatı, tek bir kişinin yıpranmasıyla alt üst olabilecek bir hassasiyete sahip olabilir. Abdülhamid gibi, kendinden önce tahttan indirilmiş iki sultandan sonra şartlı olarak başa gelen ve kısa süre sonra bu şartı devreden çıkaran, Jön Türkler gibi faal muhalifleri bulunan, mizaç bakımından da titiz, dikkatli ve devlete yönelen tehlikeleri önceden fark edebilen bir sultanın kendisine muhalif en küçük yazıyı ve hareketi düzeltmek istemesi, imajını iyi tutmaya çalışması olağan bir durum olarak görülebilir. Belgelerde müşahade edildiği üzere doğrudan devlete yönelmese bile sultan, kendi sağlığı hakkında çıkan haberleri yakından takip ettirip lehine döndürmeye çalışmıştır. Ona göre bu bir şahıs meselesi değil, aynı zamanda bir devlet ve millet meselesidir.

Yayınlara sansür uygulamanın veya müspet yayınlar çıkarmanın yanında, yayının sirkülasyonunu önleme hususunda faaliyetler yürütülürdü. Sultan Abdülhamid, içerdeki yayınların posta yoluyla dışarıya çıkışlarını kontrol altında tutmanın yanı sıra posta aracılığıyla ülkeye giren yabancı gazeteler ile muzır içerikli kitapları yasaklamaya çalışırdı (Bu kabil girişimler Osmanlı idaresi için pek yeni sayılmazdı. 1864’te Âli Paşa, elçiliklere nota vererek yabancıların postalarını kapatmalarını istemişse de bir netice alamamış, 1874’teki benzer bir nokta da hedefine ulaşmamıştı. Postalar kapatılamamış ise de Babıâli, muzır saydığı yayınların ülkeye girmemesi konusunda postalarından destek alabilmişti).

Bir defasında Abdülhamid, 1879'da Ali Şevkati'nin İstikbal gazetesinin ülkeye girişinin önlenmesini postalarından istemiş, onlar bu isteği kabul etmekle birlikte zarf içinde gönderilen gazeteler için bir şey yapamayacaklarını; çünkü zarfları açma yetkilerinin bulunmadığını belirtmişlerdi. Bundan sonra birçok yayın organı için yasaklama talepleri postalara iletiliyse de yayın deverenı devam etti. Hatta 1880'le birlikte Babiâli ile Yıldız Sarayı'nın muzır saydığı yayınlar artmaya başladı (Koloğlu, 1998, s. 78/81).

Sultan Abdülhamid, yabancı vesayetini kırmak için yabancı postaneler konusuna hususi önem veriyordu. Osmanlı denetiminin dışında çalışan yabancı postaneler, ona göre hem külliyetli para kayıydı hem de devletin haysiyetini rencide ediyordu. Hükümet, posta sisteminde reform yapıp akabinde yabancı postanelerin gereksiz olduğunu ve posta birliğine dair Bern Sözleşmesi hükümlerine aykırı bulunduğunu ileri sürdü. Bu mücadelede hem postanın bir sultanlık hakkı olması hem değerli eşyaların yabancı postaneler üzerinden gönderilip gümrük denetiminden kaçırılması hem de yabancı postaların Abdülhamid'e ve rejimine düşman gazete ve broşürleri ülkeye sokmaları gibi argümanlar kullanıldı. Mayıs 1901 tarihinde Abdülhamid, yabancı postanelere teslim edilmek üzere Sirkeci garına gelen çuvallara el koydurup içindekileri Osmanlı postaneleri aracılığıyla dağıttırdı. Osmanlı demiryolu posta hizmeti, yabancı postanelerden çıkan kuryeyi almayı reddetti. Ancak büyük devletler duruma şiddetli tepki gösterince hükümet geri adım atmak zorunda kaldı. Büyük güçlerin sefaretlerine üzüntülerini bildirdi ve yabancı postanelere keyfi müdahale etmeme güvencesi verdi. Sultan, dışardan istediği desteği sağlayamamış, büyük güçleri birbirlerine düşürememişti. Zira yeni dünya konjonktürü içinde emperyalizm değişiyordu. Dışarıda siyasi çekişmeler dönemini, ekonomik uzlaşmalar dönemi izlemişti. II. Abdülhamid, büyük devletlerin postaneler sorununda bölüneceklerini düşünmüşse de hata etmişti. Emperyalist güçler barış içinde yaşama dönemine geçmişlerdi. Dolayısıyla sultanın manevra alanı daralmış (Georgeon, 2002, s. 410-412), padişahın istediklerini hayata geçirmesi önlenmişti.

Sonuç

Modern dünya sisteminde 19. yüzyılın Batılı devletleri, asırlardır devam ettirdikleri kıtalararası hegemonya faaliyetlerini daha ileri safhalara taşımaktaydı. Yeni toprakları keşfetme ve değerli kaynakları vatanlarına götürme esasına dayanan kolonyalizm siyasetini yeni dönemde değiştirmiş, çevre ülkeler üzerinde ekonomik, siyasi ve kültürel etki oluşturarak hakimiyet kurmaya başlamışlardı. Ekonomik imkanları, siyasi baskı kanallarını, misyonerliği, basın ve yayın organlarını devreye koymuş, yerel idarecileri de yerine göre projelerine ortak ederek muhatap ülkede bir etki ve kendi gerçeklerine boyun eğdirme olgusunu hayata geçirmişlerdi. Kolonileştirdikleri bölgelerin halklarını Batının kurgusal gerçekliklerini beğenir ve ister hale getirerek Batı sistemlerinin talipleri yapmışlardı. Bu kabul edilirliliği sağlamada kullandıkları önemli araçlar, karşidakilerin zihinlerine sirayet etmenin en uygun kanalları mahiyetindeki kitle iletişim araçları olmuştı. Emperyal güçler, gazete ve dergilerde ele aldıkları siyasi ve sosyal meseleleri cazip kılarak kolonileri kendi ideolojilerine adapte etmişlerdi. Yeni dünya düzeniyle birlikte görünmezlik kazanan bir hegemonya, insanları kendisine basın ve yayın yoluyla dış kültürü enjekte ederek bağlamıştı. İstediklerini silahlar yerine sözlerle ve hiç temassız uzaktan yaptıran bir sistem vardı artık.

19. yüzyılda, insanlara hak ve medeniyet götürme söylemiyle emperyalizmi çevreye yayan kapitalizm, Osmanlı Devleti'ni de aynı potanın içerisine koymuştu. Siyasi temsilcileri ve içerdeki dostları vasıtasıyla bunu büyük ölçüde başarabiliyordu. Toplum içinde taraftar bulurken, yayın organlarını propaganda araçları olarak kullanmış, kendi posta şirketlerini bu maksatla seferber etmişti. II. Abdülhamid'in tahtta bulunduğu süreç, bu projeye denk gelmişti. Baskıcı bir idare yürüttüğü gerekçesiyle Batılı ve Batı düşüncesine sahip yerli yazar ve yayınlar tarafından çok eleştirilen Abdülhamid, devlet idaresindeki uygulamaları nedeniyle tenkit edilmekle kalmamış, şahsı hakkında da birçok ithamlara maruz kalmıştı.

Hakikat her ne olursa olsun, kişiliğine karşı yürütülen muhalif argümanlara mukabil sultan, kendi karşı propaganda araçlarını devreye koymuş, kafasındaki ideal sultan portresini hayata geçirmek için basın, yayın ve istihbarat mekanizmalarını yoğun şekilde kullanmış, ideal Türk Müslüman padişah imajını dünyada yaymaya çalışmıştır. Bu gayelerle yabancı ülkelerdeki sefirlerini birer istihbarat şefi gibi kullanmış, dış yayın organlarını kontrol altında tutmaya çabalamış, istihbarat ağını genişletmiş, zararlı yayınların ülkeye girişlerini engellemiş veya engellemek için uğraşmış, kendi devlet ve saltanat ülküsünü toplumlara anlatacak yazar ve yayınlar teşkil etmiştir. Böylece propagandalara karşı propaganda şeklindeki politikasıyla hem devleti hem de kendi saltanatını ayakta tutmaya çalışmıştır. Kapitalist dünya sistemi içerisinde klasik olandan moderne doğru ilerlemekte olan bir devleti, geleneklerinden koparmadan geleceğe taşımak istemiştir.

Kaynakça

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Evrakı

- BOA, HR.SYS (Hariciye Nezareti Siyasi), 26-28, 13 Mayıs 1892.
BOA, HR.SYS, 26-29, 14 Mayıs 1892.
BOA, HR.SYS, 26-30, 15 Mayıs 1892.
BOA, HR.SYS, 26-31, 15 Mayıs 1892.
BOA, HR.SYS, 26-32, 17 Mayıs 1892.
BOA, HR.SYS, 26-33, 17 Mayıs 1892.
BOA, HR.SYS, 31-43, 15 Haziran 1895.
BOA, HR.SYS, 35-39, 19 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1895.
BOA, HR.SYS, 64-45, 19 Teşrin-i Sâni (Kasım) 1895.
BOA, HR.SYS, 38-21, 07 Kanun-ı Sâni (Ocak) 1897.
BOA, HR.SYS, 38-33, 06 Nisan 1897.
BOA, HR.SYS, 42-51, 19 Temmuz 1905.
BOA, HR.SYS, 74-82, 11 Ağustos 1906.
BOA, HR.SFR.04 (Hariciye Nezareti Sofya Sefareti): 808-75, 11 Ağustos 1906.

Kitap ve Makaleler

- Alkan, N. (2008). Emanuel Karasu ve II. Abdülhamid. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C. 11, S. 1, 179-195.
Arı, T. (2013). Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika. Bursa: MKM Yayıncılık.
Aydın, C. (2007). Emperyalizm Karşıtı Bir İmparatorluk: Osmanlı Tecrübesi Işığında: 19. Yüzyıl Dünya Düzeni. Dîvân Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi, C. 12, S. 22, (1), 39-85.
Çetinsaya, G. (2012). Dış Politika, Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi. C. Yılmaz (Edt.). (s. 91-100). İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi.

- Demirel, F. (2007). II. Abdülhamid Döneminde Sansür. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Deringil, S. (1994). II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Dış İlişkilerinde İmaj Saplantısı. Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Deringil, S. (2002). İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909). (Çev: G. Çağalı Güven). İstanbul: Doğan Kitap.
- Engin, V. (2005). II. Abdülhamid ve Dış Politika. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Findley, C. V. (1980). Bureaucratic Reform In The Ottoman Empire The Sublime Porte 1789-1922. Princeton New Jersey: Princeton University.
- Georgeon, F. (2002). Sultan Abdülhamid, (Çev: A. Berktaş). İstanbul: Homer.
- Hardt, M. & Negri, A. (2015). İmparatorluk, (Çev: A. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Heywood, A. (2013). Siyaset. (Çev: B. B. Özipek vd.). Ankara: Adres Yayınları.
- İplikçi, A. (2017). Kolonyalizm ve Emperyalizm Üzerine Bir Değerlendirme. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 21 (4), 1527-1540.
- Karal, E. Z. (2011). Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907). C. VIII (4), Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kışlalı, A. T. (2006). Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma. Ankara: İmge Kitabevi.
- Koç, İ. M. (2010). Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile İlişkileri İçerisinde Londra Elçileri. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koloğlu, O. (1987). Abdülhamid Gerçeği. İstanbul: Gür Yayınları.
- Koloğlu, O. (1998). Avrupa Kısacasında Abdülhamit. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçük, C. (1988). Abdülhamid II. Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 1, 216-224.
- Sunar, L. (2007). XIX. Yüzyıl Avrupasında Emperyalizm Algısı. Sosyoloji Dergisi, 3, S. 14, 57-80.
- Tarhan, N. (2013). Psikolojik Savaş Gri Propaganda. İstanbul: Timaş.
- Yalvaç, F. (2014). Devlet. (Der. A. Eralp). Devlet ve Ötesi, Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar içinde (s. 15-52). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, S. (2014). Sultan II. Abdülhamid Örneğinde Tarihsel Algılamının Değişimi. History Studies. 6 (5), 233-247.
- Yıldırım, N. & Öztay, B. (2012). Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri. Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi. C. Yılmaz (Edt.). (s. 123-146). İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi.